

Una lectura d'*Els homes de la terra i el mar*

Joan Todó

Escriptor

Per fer aquest article, m'ha calgut trencar una antiga norma personal: no llegir els meus llibres un cop publicats. Com és evident, *Els homes de la terra i el mar* no és un llibre meu; però, com que vaig ser jo mateix qui va traduir-lo al català, pel que fa a llegir-lo no he pogut evitar aplicar-li la mateixa llei que als llibres en prosa que he signat (cal advertir que els llibres de poemes són també una excepció a la regla, ja que sovint els recito en públic). I aquesta llei és no obrir-lo. El motiu és que, si el llegís, podria assaltar-me en qualsevol moment la fatalitat d'allò ja decidit, d'unes tries ja sancionades, inevitables, unes opcions que ja no puc modificar i que, sobretot en aquest cas, justament perquè el llibre no em pertany de cap manera, són intocables. Per concretar-ho amb un exemple: on una vegada vaig decidir escriure “caragols de mar” ara hi posaria “corns marins”

(perquè, entre altres coses, és la traducció que donava Sebastià Juan Arbó al mateix passatge on apareixen). No sé si “l’error” el percep cap altre lector; en la mesura que és “meu”, a mi em fa nosa, em provoca una angúnia que no sento quan llegeixo un llibre completament aliè, m’agradi més o menys.

És a dir: sóc incapaç de llegir *Els homes de la terra i el mar* com un lector qualsevol, com jo mateix podria haver llegit *Los hombres de la tierra y el mar* si no ho hagués fet de bell antuvi amb la perspectiva de traduir-lo. Perquè, quan arribo als “caragols de mar”, inevitablement hi veig, translúcids com sota un paper de calc, els “corns marins” possibles, i sobretot els “caracoles de mar” de l’original. No és, entengueu-me bé, una insatisfacció (tot i que de vegades també): és una inseguretats. Perquè el llibre podria ser d’una altra manera, sempre podria ser d’una altra manera; si és veritat que els poemes no s’acaben sinó que s’abandonen, és igualment cert que cal abandonar-los perquè sempre podrien ser d’una altra manera, i no acabaríem mai. Però aquestes possibilitats abandonades sempre perseguiran l’autor, ni que aquest ho

sigui de segon grau, a cada intent de llegir el text que un bon dia va entregar, sempre prematurament, a l'editor. Potser és pitjor i tot quan l'autor és de segon grau, quan és un traductor, perquè no tan sols ha compromès el seu nom, sinó també el de l'autor real, el que va escriure el text original.

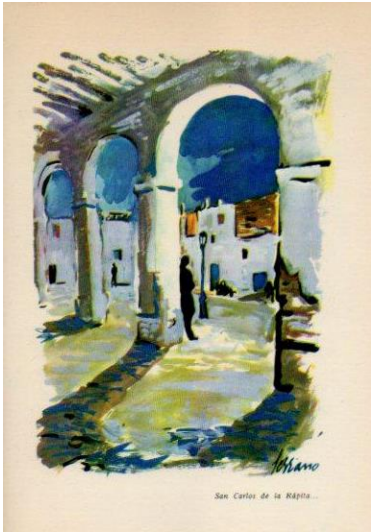
¿Per què, però, no donaria per vàlida ni tan sols aquella lectura inicial de *Los hombres de la tierra y el mar*? Era, primer que res, una lectura que ja buscava equivalències. És, altre cop, el paper de calc, però a l'inrevés: rere la “melancolia” ja treien el cap la “melangia”, la “malenconia” i la “melancolia”, simples possibilitats lèxiques que brunzien, cadascuna d'elles reclamant el seu dret a existir. D'aquesta manera, la lectura esdevenia microscòpica. I per això mateix, no era la manera més adequada de llegir Arbó. La lectura que acabo d'anomenar microscòpica val, i de quina manera, amb Josep Carner (ja ho va dir fa uns anys Miquel de Palol): en un poema de Carner, t'hi pots entretenir a mesurar el pes de cada paraula, les seves ressonàncies, el ritme del vers, de la frase, les irisacions de sentit provocades per la rima, la construcció imaginativa. Arbó és un escriptor d'una raça diferent, que cal llegir a un altre ritme, més ràpid. No és un poeta, sinó un novel·lista. No té l'atenció pel detall de Carner, sinó un impuls que arrossega blocs de massa verbal, directes cap a un efecte final que no és intel·lectual, sinó emotiu; qualsevol pausa per consultar el diccionari li és una nosa. Ens cal sempre deixar-nos endur pels turments de Tino Costa i de Mila del Santo, o per la tristesa de Joan i el seu fill, els pagesos de *Terres de l'Ebre*, per arribar allà on Arbó ha volgut dur-nos.

Entregat a la meua atenció al detall, en aquella primera lectura del llibre que havia de traduir jo només podia mig intuir un fet: en aquestes memòries, el tot és superior a la suma de les parts. Hi ha, en això, una qüestió que, tan aviat vaig arribar al final, va cridar-me l'atenció: les dues parts en què es divideix el llibre, que corresponen als dos pobles, Sant Carles de la Ràpita i Amposta, en què l'autor va passar la seva infància, acaben totes dues amb un suïcidi. El mateix Arbó, en un moment determinat, rebla el paral·lelisme: “Ara veig una estranya relació entre la situació d'aquest aristòcrata i la del meu cosí Quico”. És una afirmació que fa com de passada, amb un aire casual, com si tot just se n'adonés tot escrivint, però mirant-nos-ho des de la perspectiva global és gairebé una redundància: la mort d'Adam Carvalho i la del cosí Quico semblen una rima que, entre les dues parts del llibre, igual que entre dos versos, arrossega a través de la semblança formal una càrrega de sentit. Però sobretot, Arbó no se n'adona, de la semblança, tot escrivint: la té preparada des del moment que decideix com organitzar el seu material i, fins i tot, en algun cas indica que, de certs fets, “en parlaré més endavant”. I, per altra banda, aquestes dues morts n'eclipsen una altra que ens explica en aquest llibre, la del seu germà: si a *L'inútil combat* aquesta mort (la mort del germà del narrador protagonista, però a les memòries l'escriptor ens dóna permís per considerar que són la mateixa) era el motor que ho engegava tot, aquí la despatxa en nou línies, sense donar-li més relleu ni, un cop explicada, pensar-hi més.

¿Quina és, però, aquella càrrega de sentit? Primer que res, en aquest llibre sobre la infantesa, dóna una preeminència gairebé paradoxal a la mort. En segon lloc, mostra dues vides frustrades, interrompudes, vora la vida que continuà (la del narrador).

L'Arbó d'aquest llibre esdevé, d'aquesta manera, un supervivent: ell mateix, d'altra banda, detalla un grapat d'experiències que van situar-lo al caire de la mort, de la qual es va salvar, diu ell, de forma gairebé miraculosa. Però potser és, també, un supervivent en un altre sentit: ell no s'ha penjat. Pot explicar-nos la història de Quico i la d'Adam Carvalho perquè ell, en el moment decisiu, va decidir viure.

Potser vaig massa lluny, plantejant-ho així. Però qualsevol autobiografia és una construcció de sentit que, gairebé fatalment, acaba bastint un ordre en aquell lloc (la vida) on no n'hi havia. Cosa que equival a dir que, sobretot en mans d'un novel·lista (i biògraf) professional, arrossega materials de ficció. Aquesta construcció de sentit té sobretot una manifestació visible: mirat des del present, tot el passat acaba conduint cap a una solució única, la realitat actual de qui escriu. Dit d'una altra manera: mirat des del present, el passat sembla guiat pel destí.

I el destí és una idea central en aquest llibre; Arbó sap que ha tingut una vida excepcional, que supera amb escreix tot el que podia esperar. Perquè justament ell no estava destinat a ser un escriptor famós: si tot hagués anat diferent, ens diu, “avui, més o menys instruït, més o menys benestant, seria potser un pagès”. De classe baixa, d'origen perifèric, la vida d'Arbó desborda allò que podia esperar un nen com ell. Hauria pogut quedar-se a Amposta, hauria pogut no fer coneixença amb els Carvalho, hauria pogut seguir vivint a Sant Carles. L'encadenament d'esdeveniments fortuïts que el condueixen a ser qui és resulta, mirat des del final dels seus dies, tan fascinant (hi ha com un escàndol, una perplexitat de ser ell mateix), que provoca frases com aquesta: “Una mà secreta semblava empenyer-me.”

Així, quan ens parla de la seva família, Arbó es fixa molt en aquells trets de caràcter que ell ha heretat, en allò dels seus pares i avis que determina qui és ell. A un el suposa “una mica romàntic i una mica curiós”, cosa que significa que “no devia servir gaire per a les lluites del món”. O relaciona la seva agilitat i força física amb les del seu pare, i la tendència a la suspicàcia amb la de la seva àvia. Igualment, ens indica les seves principals influències: les contalles vora el foc d'una veïna i els tràgics grecs (aquí l'Arbó crec que fa una mica de trampa; no cita cap novel·lista, i concretament estic pensant en Blasco Ibáñez i en Dostoievski). En certa manera, *Els homes de la terra i el mar* és la història de com el nen Sebastià esdevé l'autor de *Terres de l'Ebre*. Però el Sebastià Juan Arbó madur que va escriure aquest llibre amb una notable *nonchalance* (que és, tot sigui dit, un maldecap per al traductor) va voler que aquest procés anés acompanyat per un parell de suïcidis, al voltant dels quals pràcticament organitza el llibre.

Un parell de suïcidis que, en realitat, en són tres: cap al principi de la segona part, Arbó ens parla d'un amic d'infantesa, el primer amic que fa a Amposta. El fet que un dia el vailet li oferís, de broma, una figa amb mosques a dintre va provocar una ombra de distanciament; de grans, es veien molt poc, mentre l'amic manifestava rareses de caràcter, atacs de nervis. Fins que finalment es va llançar al canal. L'episodi va just abans d'un capítol, «L'aprenent de la vida», en què Arbó exposa la seva filosofia vital, arrelada segons ell en la lectura dels filòsofs estoics. Ens explica com ha arribat a assumir l'omnipresència del mal, a acceptar-lo com un fet donat, previsible, per mirar de no covar il·lusions que serien l'ou del desencís. És un capítol que tanca amb una nota al peu reveladora:

Deixo aquest capítol tal com vaig escriure'l en dies amargs. Tal vegada avui no ho escriuria, o no ho escriuria igual. No és que cregui que la humanitat, en aquests anys transcorreguts, hagi millorat de condició (...) avui, no obstant això, ho crec una mica exagerat; crec, potser, una mica més en la bondat, com a mínim en casos aïllats. He reflexionat així mateix que un tampoc està, per la seva banda, tan exempt de defectes per acusar tot el món.

Aquí a Arbó diríem que se li escapa un detall: la redacció del llibre no és simultània a la seva publicació. Pàgines després, Arbó escriu: "aquest últim any, el 1950", donant-nos una data possible de redacció. Però sobre això només podem fer suposicions: potser tot arrenca de notes soltes, fragmentàries, escrites al llarg dels anys i ràpidament organitzades, qui sap. L'absència d'un pròleg, d'una explicació sobre l'origen del llibre, provoca aquesta incertesa; únicament sabem que hi ha una distància entre l'escriptura i la publicació, i que en aquest passatge concret l'autor renuncia a reescriure el capítol sobre la seva filosofia vital, tot i considerar-lo relativament superat.

Pel que fa a aquesta filosofia, val a dir que, al llarg d'aquestes memòries, el to és victimista, queixós, fins i tot amargat, més que no pas amarg. Hi ha fins i tot un dring fals, de vegades, com si l'autor mal amagués un ressentiment que certs passatges de *Los hombres de la ciudad* faran molt més explícit. L'autopercepció, però, és diàfana: la vida de l'autor ha estat un aprenentatge de la decepció. Al principi de «L'aprenent de la vida» oposa casa seva, on se sentia "segur, emparat, defensat de les violències, dels perills foscos del món" i l'exterior, "els altres" que són per a ell "un món d'estrangers". El llibre és també un retorn a aquesta illa de seguretat, a l'espai propi (el centre del qual potser és la Casa Blanca, el seu veritable paradís perdut), oposat a "la ciudad" del segon volum de memòries. Però sobretot hi trobem el contrast entre l'idealisme ingenu de l'infant i una alteritat que destrossa tots els somnis. Per això, quan Arbó exposa la seva filosofia ("cal adaptar-se a les coses, no esperar que les coses s'adaptin a nosaltres, i no demanar la lluna en un cove"), les úniques fonts concretes que cita, a banda de generalitats ("l'he begut dels grecs, en els antics llibres d'Orient i en la Bíblia"), són els estoics Sèneca i Epictet: moralistes de tornada de tot, que renuncien a modificar una realitat que els és inaccessible i se centren en la salvació individual. La de l'Arbó madur és, en realitat, una moral de vençut, la moral d'un Cànid que, cansat de voltar el món, es retira a cultivar l'hortet.

Però aquesta visió del món ens l'ofereix després d'explicar un suïcidi, el segon que explica en un llibre puntuat per ells. Igual que Albert Camus, Arbó situa la filosofia després del suïcidi, després d'una pregunta bàsica: ¿cal seguir vivint? No puc evitar veure, en la descripció de l'amic que es tira al canal (“solitari, silenciós, molt quiet, però patia atacs de nervis que l'alienaven per complet”) o en la d'Adam Carvalho (“semblava posseït per una mena de frenesi; anava com una bèstia acorralada”), una variant dels protagonistes de *Notes d'un estudiant que va morir boig* o *Tino Costa*; i això significa, també, una variant de l'Arbó juvenil, de la psicologia que deixa entreveure el fet que, de llibre en llibre, es vagi repetint un personatge semblant, a qui podem considerar una projecció de l'autor i de les seves dificultats per viure en el món. L'Arbó ha passat, doncs, pels mateixos llocs que els suïcides del llibre, però ha sobreviscut; el preu ha estat adoptar aquella moral de retirada, amb les seves renúncies. Una moral de vençut, deia.

Els homes de la terra i el mar, per cert, també podria ser un lloc on mirar d'esbrinar quina era la ideologia política de l'escriptor, un tema que tampoc s'ha estudiat gaire, que jo sàpiga. Però Arbó sovint adopta el discurs oficial del règim franquista: un cas evident és el moment en què, descrivint una de les seves ties, ens narra una anècdota de la guerra civil i ens presenta els comunistes com uns afaitapagesos àvids de riqueses. És, naturalment, la idea oficial de l'època (cal no oblidar que aquest llibre publicat el 1961 va aparèixer en castellà), potser l'única publicable aleshores; tot i que Arbó hi tornarà ja en plena democràcia, quan a *Los hombres de la ciudad* deixa anar algunes opinions sobre Hitler que fan venir calfreds. El problema és potser que aquesta posició, bàsicament conservadora, entra generalment en contradicció amb l'atenció pels marginats, pels humils, per les classes baixes, que recorre tota l'obra arboniana; una tensió que esclata obertament entre les pàgines 83 i 84 d'aquest llibre, on passa de descriure la concòrdia que regnava a Sant Carles a principis de segle (“ningú somniava encara en comunismes ni en protestes, ni en si hi havia explotadors i explotats”) a negar que aquella fos una època més feliç, ja que la veu “feta d'inconsciència, d'embrutiment en els de sota, d'abús en els de dalt”. Arbó veu l'explotació, però rebutja les sortides adoptades (el comunisme) sense donar cap solució; la seva única proposta serà individual, una forma de suportar un malestar que li sembla inevitable. Rere això hi ha una decepció profunda: la del qui, per exemple, ha hagut de renunciar a tota una carrera literària per reinventar-se en un altre idioma i en una societat del tot diferent d'aquella en què va començar a publicar. Algú que, maldestre, intenta adaptar-se a la realitat que li ha tocat viure, tan diferent de la que s'esperava.

Però ara potser sí que vaig massa enfora.